

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 94: 321.17 (477) «10/11»

Т. О. Чугуй

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОСТАТЬ КОРОЛЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА
У БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ М. Ф. КОТЛЯРА
(З НАГОДИ 85-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ВЧЕНОГО)

Стаття аналізує актуальні питання дослідження М. Котлярем життєдіяльності короля Данила Романовича. Розглядаються дискусійні аспекти внутрішньої і зовнішньої політики галицько-волинського правителя; розкриваються особливості міждержавних відносин Русі, Польщі, Угорщини, Литви, Австрії, Німеччини, Чехії й Золотої Орди. З'ясовуються обставини сорокарічної боротьби Романовичів за батьківську спадщину; простежується не лише політична, а й військова, економічна та культурна діяльність короля Данила. Особливу увагу приділено джерельній базі. Зроблено висновки про значення біографічних досліджень М. Котляра у висвітленні життя й діяльності Данила Романовича. Усе це є важливим для правильного розуміння місця першого короля Русі в історії.

Ключові слова: Данило Романович, історіографія, біографічні дослідження, внутрішня і зовнішня політика, міждержавні відносини.

Статья анализирует актуальные вопросы исследования Н. Котляром жизнедеятельности короля Данила Романовича. Рассматриваются дискуссионные аспекты внутренней и внешней политики галицко-волынского правителя; раскрываются особенности межгосударственных отношений Руси, Польши, Венгрии, Литвы, Австрии, Германии, Чехии и Золотой Орды. Выясняются обстоятельства сорокалетней борьбы Романовичей за отцовское наследие; прослеживается не только политическая, но и военная, экономическая и культурная деятельность короля Данила. Отдельное внимание уделено источникам. Сделаны выводы о значении биографических исследований Н. Котляра в освещении жизни и деятельности Данила Романовича. Все это важно для правильного понимания места первого короля Руси в истории.

Ключевые слова: Данил Романович, историография, биографические исследования, внутренняя и внешняя политика, межгосударственные отношения.

The paper analyses pressing questions of the life activity of King Danylo Romanovich by M. Kotlyar. Debatable aspects of home and foreign policy of Galich-Volyn leader are considered. The peculiarities of the interstate relations of Rus', Poland, Hungary, Lithuania, Austria, Germany, Czech and Gold Orda are revealed. The circumstances of 40-year struggle of the Romanoviches for the farther heredity are clarified; not only political but also military, economic and cultural activity of King Danylo are traced. Special attention is paid to the source base. The conclusions concerning the importance of the biographical researches by M. Kotlyar in the description of life and activity of Danylo Romanovich have been drawn. All this is important for proper understanding of the place of the first King of Rus' in history.

Key words: Danylo Romanovich, historiography, biographical researches, home and foreign policy, interstate relations.

Актуальність теми пов'язана з недостатнім вивченням в історіографії питання дослідження М. Котлярем життєвого шляху Данила Романовича.

Мета автора статті – на основі вивчення джерельної бази і наукової літератури об'єктивно розглянути творчий доробок М. Котляра щодо висвітлення життєдіяльності короля Данила.

Одним із провідних дослідників середньовічної історії України є доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України – М. Котляр. Він багато років присвятив вивченню історії Галицько-Волинської Русі, зокрема біографічним дослідженням життєдіяльності короля Данила Романовича. Почалося все з 60-х рр. ХХ ст. Результатом перших напрацювань стала монографія «Данило Галицький» [26], видана 1979 р. Вона має науково-популярний характер. Після цього вчений приділив належну увагу Данилові Романовичу в книгах: «Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.» [46], «Полководці Давньої Русі» [28], «Галицько-Волинський літопис» [29; 11], «Галицько-Волинська Русь» [34], «Як і чому настала удільна роздробленість на Русі (XII–XIII ст.)» [35] і «Древнерусская государственность» [48], а також у розділах колективних праць [30–32] і статтях [27; 33; 36–38; 47].

2002 р. у видавництві «Альтернативи» побачила світ наукова праця «Данило Галицький: біографічний нарис» [39]. Вона стала підсумком більше, ніж двадцятилітніх досліджень М. Котляра. Характерною особливістю цієї книги є те, що вона написана в результаті опрацювання великого кола як вітчизняних, так і зарубіжних джерел. Дослідження має чітку структуру, на якій необхідно зупинитися докладніше.

У «Пролозі» М. Котляр стисло розповідає історію свого вивчення особистості короля Данила Романовича, починаючи з середини 1970-х рр. Автор у науково-популярному стилі коротко охоплює основні віхи життя галицько-волинського правителя. Одним із дискусійних питань історіографії є дата народження Данила. М. Котляр не наважився точно визначити цю подію. Учений не виключає можливості народження старшого сина князя Романа Мстиславовича в часовому проміжку між 1200 і 1202 рр., віддаючи перевагу 1201 р. [39, с. 10]. Варто відзначити, що такі дослідники як О. Головка [13, с. 281], Д. Домбровський [78, с. 300] так само називають датою народження Данила Романовича 1201 р. О. Майоров спробував визначити час народження князя ще точніше, зупинившись на даті близько 11 грудня 1201 р. [57, с. 543]. Інший учений – Л. Войтович, погодився з таким висновком [1, с. 16].

У розділі «Джерела» дослідник зауважує, що державна і воєнна діяльність Данила Романовича знайшла своє відображення в документах папського архіву, грамотах угорських королів, листах польських, чеських, австрійських князів, магістрів Ордена німецьких лицарів тощо [39, с. 14]. Проте головним джерелом є «Галицько-волинський літопис», що складається з двох основних частин – «Літописця Данила Галицького» (1205–1258) і «Волинського літопису» (1258–1290). На думку М. Котляра, «Галицько-волинський літопис» «відзначається надзвичайно високими літературно-художніми якостями, не маючи за ними собі рівних у давньоруському письменстві» [39, с. 15]. Важливу роль у висвітленні історії правління Данила Романовича також відіграють «Лаврентіївський» і «Воскресенський» літописи, польські – «Велика хроніка» і праці Я. Длугоша.

Розділ «Країна» присвячений стислому опису території й історії Волинської та Галицької земель до часу утворення Галицько-Волинського князівства. Постаті батька короля Данила – князя Романа Мстиславовича, приділено належну увагу в окремому розділі – «Батько». М. Котляр проаналізував життєвий шлях Романа Мстиславовича від часу його народження до становлення як впливового політичного й військового діяча.

У наступному розділі – «Мати», розглядаються дискусійні питання походження великої княгині Романової. Дослідник, проаналізувавши різні версії, доводить, що друга дружина князя Романа, яку він іменує Анною, мала боярське походження. М. Котляр переконаний, що «шлюб із волинською бояринею був логічним і корисним державним кроком» [39, с. 70].

Необхідно зауважити, що М. Котляр є послідовним прихильником версії про боярське походження другої дружини Романа Мстиславовича [27, с. 48–58; 31, с. 117–119; 41, с. 77–78; 49, с. 97–102]. Аналогічну думку з цього питання мали також В. Пашуто [61, с. 194], Н. Полонська-Василенко [62, с. 57–64], О. Головка [12, с. 141–142]. З часом О. Головка почав

схилитися до версії про візантійське походження княгині [14, с. 192–208]. Заперечили версію про боярське походження княгині дослідники Я. Беняк [74, с. 534–536] і П. Грицак [16, с. 55]. Останній відмітив, що вона була споріднена з угорською, польською і візантійською династіями [16, с. 55].

Наукова дискусія щодо питання походження другої дружини Романа Мстиславовича триває достатньо довго. Згідно з версією Л. Дроби [81, с. 37], В. Абрагама [72, с. 98], Б. Влодарського [89, с. 24–25], Ю. Форсманна [82, с. 139], княгиня була католичкою. Існують навіть такі версії, як здогад М. Чубатого про те, що княгиня була донькою Святослава Мстиславовича або Інгваря Ярославовича [70, с. 567–568]. Проте, такий шлюб був би порушенням церковних канонів. О. Толочко пішов ще далі, припустивши, що друга дружина князя Романа походила з простолюдинів, а їхній шлюб був незаконним [64, с. 99]. Проте, навряд чи угорський і малопольський правителі підтримували б велику княгиню Романову після загибелі її чоловіка 1205 р., коли вона б не мала знатного походження.

М. Грушевський називав другу дружину галицько-волинського князя «католицькою принцесою» [17, с. 72]. С. Томашівський [65, с. 90], І. Крип'якевич [53, с. 114], не заглиблюючись у питання походження великої княгині Романової, відмітили, що вона була ятрівкою, тобто жінкою брата угорського короля Андрія (Ендре) II. Варто зауважити, що Роман і Андрій II – троюрідні брати, а великий князь київський Мстислав Володимирович був прадідом Романа Мстиславовича, Андрія II і Лешка Бялого.

Незважаючи на те, що російський візантиніст О. Каждан висловив сумнів щодо візантійського походження другої дружини князя Романа й її спорідненості з династією Ангелів, назвавши версію М. Баумгартена – гіпотезою [85, с. 424], її дотримується ціла низка дослідників, зокрема Й. Майлат [8, с. 113], М. Баумгартен (найвірогідніше донька Ісаака II від першого шлюбу) [2, с. 9–11], Є. Граля [83, с. 116–123], Д. Домбровський [77, с. 34–40; 78, с. 265–266], Л. Войтович [3, с. 67, 71–72, 224, 376, 380–381; 4, с. 484; 6, с. 37], О. Майоров [57, с. 208]. Версія про візантійське походження другої дружини Романа Мстиславовича має декілька підверсій. Так, на думку Є. Гралі – Марія (чернече ім'я – Анна) походила зі знатного візантійського роду Каматеросів і була родичкою імператриці Єфросинії, дружини Олексія III Ангела. Шлюб Романа з Марією дослідник датує 1199 р. [83, с. 116–123; 84, с. 128–131]. Цікаво, що в 1198–1206 рр. Константинопольським патріархом був Іоанн X Каматерос, який міг вплинути на митрополита Київського, щоб він дозволив князеві Роману вдруге одружитися.

На думку Л. Махновця [55, с. 369], яку згодом підтримали Л. Войтович [4, с. 485, 487; 5, с. 51] і Д. Домбровський [78, с. 265], друга дружина князя Романа – могла бути донькою імператора Ісаака II Ангела і його другої дружини – Маргарити-Марії. Однак О. Майоров заперечує це, через надто юний вік Маргарити-Марії Угорської й пізніші плани її брата – короля Андрія II, видати свою доньку Марію заміж за Данила Романовича [57, с. 338; 58, с. 21]. О. Майоров вважає, що великою княгинею Романовою могла бути старша донька імператора Ісаака II Ангела, яка тривалий час була черницею [57, с. 347; 58, с. 30]. Її світське ім'я було Єфросинія, а чернече – Марія або Анна [57, с. 381; 58, с. 64–65]. Після дворцевого перевороту 1195 р. візантійським імператором став її дядько – Олексій III Ангел, який згодом повернув племінницю з чернецтва, що було можливим у Візантії, і видав заміж за князя Романа близько 1200 р. [57, с. 488; 58, с. 124]. Із часом, Л. Войтович також дійшов висновку про те, що версія Л. Махновця не відповідає хронології [8, с. 114].

Отже, враховуючи той факт, що галицько-волинський князь Роман 1200 р. уклав із Візантією союзна угоду, а також пов'язані з нею успішні військові походи на половців узимку 1200–1201 рр. і в першій половині 1203 р., версія про візантійське походження великої княгині Романової є цілком логічною. Як вірно зауважив Л. Войтович, союз із Візантією «не тільки підняв престиж Романа, але й сприяв його закріпленню на галицькому престолі» [4, с. 476].

Розділ «Романовичі в історії та поезії» висвітлює особливості змалювання образів Романа Мстиславовича, Данила і Василька Романовичів, Льва Даниловича в «Київському», «Галицько-волинському» літописах, «Слові о полку Ігоревім» і польській «Хроніці» М. Стрийковського.

Наступний розділ – «Бояри», присвячений розгляду процесу становлення могутності галицького боярства, розвитку боярської смуги в Галицькій землі після загибелі великого князя Романа Мстиславовича, характерним відмінностям між галицьким і волинським боярством. М. Котляр причину впливовості галицького боярства пояснює тим, що через недостатню централізацію Галицької землі, слабкість центральної влади, відносно пізно відбулося складання її державної території. Завдяки цьому племінна аристократія переросла у феодалну, зберігши і примноживши свої землі за рахунок князівських пожалувань, купівлі та загарбання общинних земель [39, с. 97].

У розділі «Дитячі та юні роки» М. Котляр аналізує складні перипетії розвитку політичних процесів у Галицько-Волинській Русі після 1205 р. Причиною вокняжіння Ігоровичів 1206 р. дослідник правильно називає – прагнення боярства «позбутися вдови Романа з дітьми, яких підтримували населення міст, численні середні й дрібні землевласники, та мати у всьому покірних їм князів» [39, с. 105].

Процес реставрації Романовичів на теренах батьківських володінь розпочався 1209 р. Саме тоді представники громади Берестя приїхали до малопольського князя Лешка Бялого просити на княжіння Василька Романовича з матір'ю. Тим часом у адміністративному центрі Волині – Володимирі, за сприяння того ж Лешка Бялого, вокняжився Олександр Всеволодович. Так само з допомогою малопольського князя Василько Романович отримав ще й Белз [34, с. 268; 45, с. 213]. Проте невдовзі князь Олександр витіснив Василька з Белза і надав йому дрібніші міста – Камінь, після чого перевів до Тихомля і Перемиля.

1211 р. у Галицькому князівстві Володимир, Роман і Святослав Ігоровичі вирішили жорстоко розправитися з боярською опозицією, стративши близько 500 бояр [55, с. 372]. Такий розвиток подій спонукав бояр, які врятувалися втечею до Угорщини, зокрема ватажків Судислава і Пилипа, просити короля Андрія II дати на княжіння до Галича Данила Романовича. За слушним зауваженням М. Котляра, бояри «розраховували використати в особистих інтересах десятирічного Данила, що жив тоді заручником при королівському дворі» [39, с. 111]. Показово, що Данилові для реалізації повернення Галицького князівства, окрім угорців, надали військову допомогу руські князі: Олександр – із Володимира, Інгвар – із Луцька, Мстислав – із Пересопниці, Василько – із Белза та малопольський князь Лешко Бялий.

У вересні 1211 р. Данило Романович повернув собі Галич. Після цього галицькі бояри викупили з угорського полону Романа і Святослава Ігоровичів і стратили шляхом повішання. Із цього приводу М. Котляр зазначає: «Цей єдиний у давньоруській історії факт публічної розправи васалів над князями ще раз свідчить про жорстокість і цинізм галицького боярства, а також про повне нехтування ним будь-якої моралі, також і феодалної. Він демонструє ще й виняткову могутність галицького боярства, що могла зрівнятися на Русі хіба що з силою бояр Новгороду Великого» [39, с. 114]. Підтвердженням таких висновків є наступні події.

Наприкінці 1211 р. бояри змусили велику княгиню Романову покинути сина Данила і переїхати до Белза. Взимку 1212–1213 рр. військо угорського короля прийшло до Галича. Як наслідок, найвпливовіших бояр – Володислава Кормильчича, Судислава і Пилипа було ув'язнено в Угорщині, а мати князя Данила змогла повернутися до Галича. Проте свавілля галицького боярства продовжилося і після відходу угорців. Бояри закликали на княжіння Мстислава пересопницького.

У першій половині 1213 р. Данило Романович разом із матір'ю змушений був податися до Угорщини, а Василько Романович повернувся до Белза. Але того ж року Олександр Всеволодович, за підтримки Лешка Бялого, повернув собі Белз. Князь Василько змушений був перейти до Кам'янця [45, с. 214].

Того ж 1213 р., з допомогою угорського війська, в Галичі вокняжився боярин Володислав Кормильчич. У зв'язку з цим М. Котляр слушно наголошує, що це було «нечуваним порушенням феодальної ієрархії Давньої Русі, за суворими законами якої князем міг бути лише прямий нащадок Володимира Святославича та Ярослава Мудрого, та й то лише по чоловічій лінії. Так само, як і повішення Ігоровичів, це був єдиний випадок у давньоруській історії, коли боярин видерся на князівський престол» [39, с. 115].

В історичній науці триває дискусія щодо статусу Володислава Кормильчича. М. Котляр називає боярина «угорським попихачем» і повністю залежним від короля [39, с. 117]. Васалом угорського короля визнають Кормильчича також М. Карамзін [24, с. 446], С. Соловійов [63, с. 568], Д. Іловайський [22, с. 258–259], М. Дашкевич [19, с. 46–47], О. Майоров [56, с. 408–436], М. Волошук [10, с. 20–21]. Такі дослідники, як Л. Дроба [81, с. 391] і О. Головка [13, с. 275] зійшлися на думці, що Володислав був намісником. Д. Домбровський відзначає при цьому, що Кормильчич користувався широкою самостійністю [80, с. 79]. На думку ж Л. Войтовича, у цьому питанні справа до васалітету просто не дійшла [8, с. 180].

Захоплення галицького престолу викликало хвилю обурення. З ініціативи князя Мстислава Ярославовича Німого було організовано коаліцію князів, до якої увійшли Данило і Василько Романовичі, Всеволод і Олександр Всеволодовичі й Лешко Бялий. Коаліція наприкінці 1213 р. поблизу Галича здобула перемогу над військовими силами Володислава Кормильчича, проте самого міста взяти не змогла. Данило і Василько Романовичі змушені були відступити на Волинь та задовольнитися володінням невеликими містами Тихомль і Перемиль.

Тим часом у галицькій справі знову втрутилися угорський король Андрій II і малопольський князь Лешко Бялий. 1214 р. ними було укладено Спішський договір, за умовами якого трирічна донька Лешка – Саломея була заручена з п'ятирічним сином Андрія II – Коломаном (Калманом). Останнього угорський і польський правителі вирішили посадити на трон у Галичі. Крім того, Лешко Бялий забрав собі Перемишль із волостю. Згодом він захопив Забужжя і Берестя. Взимку 1215–1216 рр., зі згоди папи Римського Інокентія III, малолітнього Коломана коронували. За це угорці пообіцяли запровадити унію церков. Володислава Кормильчича ж було схоплено і ув'язнено в угорському замку. Далі союзники передали Володимирську волость Данилові і Васильку Романовичам і їхній матері.

Панування угорців у Галичі виявилось складним для місцевого люду. Саме на цьому акцентує увагу М. Котляр: «Гоніння на православну Церкву були пов'язані з наступом на культуру руського населення Галицької землі, на його мову та звичаї. Угри утискали русинів у різних сферах політичного, культурного й економічного життя, чинили над ними грубі насильства. Тому церковна унія була приречена на невдачу» [39, с. 119]. Свавільля іноземних правителів спровокувало народне повстання. Люди не пустили папського легата до Галицької землі. Більше того, угорська військова залога в Галичі опинилася в оточенні. Придушення повстання коштувало угорцям великих зусиль.

Порозуміння між угорським королем і малопольським князем тривало недовго, оскільки король Андрій II 1216 р. відібрав Перемишльську волость у Лешка Бялого, мотивувавши це тим, що останній не надав своєї допомоги в придушенні народного повстання в Галицькій землі. У відповідь – Лешко Бялий запропонував посісти галицький трон новгородському князеві Мстиславу Мстиславовичу Удатному. Останній наприкінці 1218 – на початку 1219 р. вирушив військовим походом на Галич [39, с. 122]. Цікаво, що спочатку, у книзі «Галицько-Волинська Русь», М. Котляр визначав часом походу весну 1219 р. [34, с. 177].

Час для цього був обраний вдало, оскільки угорський король брав участь у хрестовому поході на Палестину і не міг надати допомоги своїй військовій залозі в Галичі. При цьому частина галицького боярства, на чолі з Судиславом Бернатовичем, закликала на правління Данила Романовича. З цього приводу М. Котляр правильно зауважив, що «Данилові тоді сповнилося 18 років, він був дорослою людиною, загартованим у походах і боях мужем, не за

віком розважливим. Данило розумів, що йому не подужати грізного Мстислава з його численною та випробуваною в битвах дружиною, яка легко вибила з Галича угорську залого» [39, с. 124]. Данило Романович вирішив учинити дипломатично, уклавши з Мстиславом Мстиславовичем угоду та одружившись із його донькою Анною. Ще в першій книзі про Данила Романовича 1979 р., М. Котляр із цього приводу не без підстав категорично зазначив: «Ця дипломатична й державна помилка була повчальним уроком для Данила, і він, як розумна і обдарована людина, згодом скористався з того» [26, с. 57]. Необхідно також зауважити, що мати князя Данила з досягненням сином повноліття 1219 р. пішла до монастиря і стала черницею.

У розділі «Відвоювання Волині» йдеться про поступове повернення Романовичами батьківських володінь у Волинському князівстві. Князь Данило навесні 1219 р. вирішив скористатися загостренням відносин між угорським, малопольським правителями і князем Олександром белзьким, з метою звільнення Волині від польських політичних впливів. При цьому галицький правитель Мстислав Удатний відмовився допомогти зятеві. Незважаючи на це, Данило й Василько Романовичі разом з союзниками – литовцями змогли відвоювати Берестейську волость і Забужжя. Після цього, Лешко Бялий улітку 1219 р. почав нові перемовини з угорським королем, спрямовані не тільки проти князя Данила, а й проти Мстислава Удатного. У результаті нестійкої політичної позиції останнього, угорсько-польське військо здобуло Галич, де знову закріпився угорський королевич Коломан. Далі іноземні загарбники спробували захопити Волинь. Проте тут Данило Романович разом із тестем і литовцями зуміли відбити наступ угорців і поляків.

Мстислав Удатний не змірився з втратою Галича. Тому він разом із половцями здійснив дві військові кампанії (зима 1220–1221 рр. і весна 1221 р.) проти угорців. За наслідками другого походу князь Мстислав, за сприяння Данила Романовича, половців і завдяки народному повстанню, все-таки розгромив загарбників. Угорський королевич Коломан потрапив у полон. Після цієї перемоги Данило і Василько Романовичі вирішили помститися Олександрові белзькому за його перехід на бік угорців і поляків, розоривши околиці Белза і Червена. З цього приводу М. Котляр слушно відзначив: «історія не знає чорно-білого поділу на добрих і злих персонажів. Та доба була безжально-жорстокою, й навіть розважливий і мудрий князь Данило не міг стати вищим за свій час і своє оточення» [39, с. 135]. Інтриги галицького боярства й Олександра Всеволодовича й надалі вносили розбрат у відносини між Мстиславом Удатним і Данилом Романовичем.

У розділі «Калка» М. Котляр стисло розглядає історичні передумови першої появи монголо-татар на руських землях. Військові сили воєначальників Чингіз-хана – Субедея (Субудая) і Джебе автор називає експедиційним корпусом. Далі аналізує хід подій під час битви на р. Калка 31 травня 1223 р., роль Данила Романовича у ній. Через незгоди руські князі та половці зазнали поразки від монголо-татар. Із цього приводу М. Котляр зауважує: «Волинського князя тяжко вразив розгром руських дружин на Калці. Та він не впав у відчай. Данило розумів, що монголів можна перемагати, він бачив їхні спini, коли гнав за ними на чолі своїх ратників. Але перемога прийде тільки тоді, коли Русь буде об'єднаною й не стане розбрату між князями. Задля цього варто було жити» [39, с. 144]. З того часу молодий князь Данило зайнявся розбудовою власного війська.

Розділ «Мстислав» присвячено аналізу політичних подій у Галицькому князівстві після битви на Калці. У 1224–1225 рр. між Мстиславом Удатним, якому допомагали князь Володимир Рюрикович київський, половецький хан Котян і Олександр Всеволодович – з одного боку та Данилом і Васильком Романовичами й Лешком Бялим – з іншого, відбулася усобиця. Як наслідок, волинські князі здобули перемогу. Проте інтриги белзького князя і галицьких бояр тривали. Хоробрий воїн Мстислав Удатний вирішив далі шукати підтримки в угорського короля. З цією метою в 1225–1226 рр. він видав свою молодшу доньку за королевича Андрія та передав йому Перемишль. За припущенням М. Котляра, заручини відбулися згідно договору ще 1221 р. [39, с. 149–150].

Через підступи боярина Семенка Чермного королевич Андрій 1226 р. змушений був покинути Перемишль. Наступного – 1227 р., угорський король Андрій II пішов військовим походом на Теребовль, Тихомль, Крем'янець і Звенигород. Але князі Мстислав Удатний і Данило Романович дали гідну відсіч угорцям та їхнім союзникам – полякам, завдавши військової поразки. Інтриги ж галицького боярства, зокрема впливового Судислава Бернатовича і Гліба Зеремійовича, тривали й надалі. Інший боярський ватажок – Жирослав, продовжував проугорську політичну лінію на еміграції. Проте в цій ситуації найнеочікуваніше вчинив сам Мстислав Удатний, який на межі 1227–1228 р. передав Галич угорському королевичу Андрію та переїхав у Торчеськ, де невдовзі помер. З приводу такої політичної поведінки князя Мстислава, М. Котляр влучно зауважив, що бояри «керували слабохарактерним Мстиславом і схилили його до династичного союзу з Угорщиною, тільки б не допустити повернення Данила на галицький стіл і неминучої централізації Галицько-Волинської Русі, що привело б до придушення феодальної опозиції» [39, с. 287].

Романовичі, виконуючи заповіт князя Мстислава Ярославовича, 1227 р. приєднали Луцьку і Пересопницьку волості до своїх володінь. При цьому довелося нейтралізувати князя Ярослава Інгваровича. 1228 р. волинське військо зайняло Чорторийськ, а 1234 р. до Данилових володінь була долучена і Белзька волость.

У наступному розділі – «Час Галича» дослідник розглядає особливості відображення політичних подій у руських літописах після смерті Мстислава Удатного, а також суспільно-ідейний клімат тих часів.

Розділ «Військо» М. Котляр присвятив висвітленню процесу реформування батьком Данила – князем Романом Мстиславовичем свого війська, описові обладунків і озброєння руських воїнів, фортифікації, системі й тактиці ведення бою.

У розділі «Полководець» М. Котляр аналізує створення Данилом Романовичем регулярного війська. Автор зазначає, що «Данило Романович створив регулярну важкоозброєну піхоту в основному з «мужів градських» (вищих і середніх шарів міського населення), що вбачали в сильній князівській владі захист від утисків феодалів усіх рангів і тому послідовно підтримували князя в усіх його діях. До регулярної піхоти князя ввійшли також кращі воїни з селянського середовища» [39, с. 179]. Йдеться також про переозброєння кінноти, основні військові перемоги Данила Романовича, якого дослідник називає велетенською постаттю полководця, стратега й лицаря [39, с. 183]. Стосовно ролі князя Данила у знаковій битві біля Ярослава 17 серпня 1245 р., М. Котляр слушно зауважив: «галицько-волинський князь показав себе в Ярославській битві першокласним стратегом, заманивши ворога вглиб свого бойового порядку й винищивши його» [39, с. 188].

У розділі «Рицарі» мова йде про боротьбу Данила Романовича з Михайлом Всеволодовичем чернігівським, Конрадом I мазовецьким і добжиньськими лицарями в 30-х рр. XIII ст. Науковець дійшов висновку, що війна Данила з Орденем лицарів Христових, колись дому Добжиньського замку могла статися навесні 1238 р. [39, с. 197].

Наступний розділ – «Утвердження в Галичі», присвячений розгляду процесу реставрації Данила Романовича на галицькому престолі, починаючи з весни 1230 р., коли він здобув перемогу над угорським королевичем Андрієм і боярським ватажком Судиславом Бернатовичем. Восени того ж року угорський король спробував повернути собі Галич, але безрезультатно. Після цього опозиційні галицькі бояри організували декілька змов проти князя. До змовників 1231 р. приєднався князь Олександр белзький.

1232 р. відбувся черговий похід угорців на Галич і Володимир [39, с. 211]. До речі, спочатку в першій книзі про князя Данила, М. Котляр датував цю подію 1231 р. [26, с. 124, 165]. Похід стався за відсутності Данила Романовича, який у цей час надавав військову підтримку Володиміру Рюриковичу київському проти Михайла Всеволодовича чернігівського. За свою допомогу Данило отримав від київського князя Торчеськ у Руській землі. На думку М. Котляра, ця частка, «нехай поки що скромна, давала йому можливість у майбутньому закріпитися на Наддніпрянщині» [39, с. 213]. Дізнавшись про напад угорців,

старший Романович швидко поспішив на Волинь і здобув перемогу в битві під Шумськом. Як наслідок, угорський королевич Андрій відступив до Галича.

Улітку 1233 р. угорці спробували захопити Перемишль, але були розбиті Данилом Романовичем і Володимиром Рюриковичем київським. Після цього Данило і Василько рушили на Галич. Городяни урочисто ввели князя до міста. Угорці ж оборонялися на території дитинця ще понад два місяця. Якщо спочатку М. Котляр називав датою кончини угорського королевича Андрія кінець 1233 р. [26, с. 90], то згодом дійшов висновку, що це сталося на початку 1234 р. [39, с. 217]. Після цієї події угорська залога та проугорська боярська партія на чолі з Судиславом Бернатовичем відправилася до Угорщини. Крім того, навесні 1234 р. князь Данило полонив Олександра белзького, а його волость приєднав до своїх володінь.

Наприкінці 1234 – на початку 1235 рр. Данило Романович брав активну участь у київських і чернігівських справах. Після поразки Данила Романовича від половців під Торчеськом, опозиційні галицькі бояри закликали до Галича на княжіння Михайла Всеволодовича. Данило ж мусив податися до нового угорського короля Бели IV.

Одним із дискусійних питань є участь князя Данила у коронації Бели IV, яка відбулася 14 жовтня 1235 р. в Секешфегерварі. Під час цієї події Данило Романович вів за вуздечку коня короля [87, с. 467]. Цікаво, що М. Котляр упускає цей факт. Аналогічну позицію зайняли П. Грицак і В. Пашуто. Свої сумніви щодо значення цієї події висловив І. Крип'якевич [53, с. 123]. Повністю заперечили можливість такої історії Д. Зубрицький [21, с. 124–125], І. Шараневич [88, с. 123], М. Дашкевич [19, с. 48]. Натомість М. Карамзін [24, с. 505, 635], М. Грушевський [17, с. 52–53], О. Майоров [56, с. 585–589] і М. Волощук [9, с. 331–341] визнали Данила васалом угорського короля. Л. Войтович підтримав версію О. Майорова [7, с. 253]. Дослідник зазначає, що, вдовольнивши амбіції Бели IV, Данило Романович домогся того, що угорський король у 1236 р. зайняв нейтральну позицію в галицькому конфлікті [8, с. 195]. Такі ж учені, як М. Лабунька [54, с. 560–561] і О. Головка [13, с. 303–304] зробили висновок, що старший Романович усе ж не став васалом нового угорського короля.

Улітку 1236 р. Михайло Всеволодович та Ізяслав Володимирович разом із половцями, болохівцями і мазовецьким князем Конрадом I спробували відібрати в Данила Галич, але безуспішно [39, с. 225–226]. Натомість Конраду I вдалося захопити Дорогичин. Зауважимо, що далі за текстом, а також у двох інших своїх працях, М. Котляр цю подію відносить до осені 1236 р. [39, с. 286; 34, с. 276–277; 45, с. 217–218].

Бела IV підтримав на галицьке княжіння кандидатуру Ростислава Михайловича і лише після того, як Данило й Василько Романовичі налагодили дружні відносини з ворогом угорського короля – австрійським герцогом Фрідріхом II Войовничим Бабенбергом, Бела IV в 1236–1237 рр. уклав з Романовичами угоду. При цьому він розірвав заручини своєї доньки з князем Ростиславом. Останній, відчуваючи себе непевно на галицькому столі, 1237 р. передав Данилові Перемишль із волостю, але згодом, будучи намовленим боярами, забрав Перемишль назад.

1237 р. мазовецький князь Конрад I передав Дорогичин добжинським лицарям [39, с. 286; 45, с. 218]. Деякі історики, зокрема М. Дашкевич [19, с. 17], Д. Домбровський [80, с. 204], Т. Каляндрук [23, с. 23], називають цих лицарів тамплієрами. Проте переважна більшість дослідників, зокрема Б. Влодарський [89, с. 113], О. Головка [13, с. 308–313; 15, с. 32–43], М. Бартницький [73, с. 154–155], Г. Самсонович [86, с. 67], вважають їх лицарями колишнього Добжинського ордену.

Є науковці, зокрема М. Ждан [20, с. 57], О. Масан [59, с. 57], В. Александрович і Л. Войтович [1, с. 109; 8, с. 306], Д. Домбровський [80, с. 204], які схильні применшувати чисельність лицарів. Так, О. Масан виступає не лише проти перебільшення значення Дорогичинської битви, але й зводить її до незначної події [59, с. 52–62]. Йому частково заперечує О. Головка, зазначаючи: «можна погодитися з істориком, що, вірогідно, цей

конфлікт не варто розглядати як якусь окрему війну, що загін добжинців навряд чи перебільшував дві сотні чоловік. Але, поряд з цим, треба пам'ятати, що навіть такий загін високопрофесійних воїнів становив значну небезпеку, до того ж немає підстав стверджувати на підставі відносно швидкого захоплення Дорогичина, що ця фортеця мала слабкі фортифікаційні споруди. Контекст літописного повідомлення не дозволяє думати, як це вважає зазначений дослідник, що і захоплення Дорогичина добжинцями, і його звільнення відбулося в березні 1237 р.» [13, с. 369–370]. Проти датування битви 1237 р. виступають також Л. Войтович [8, с. 306] і Т. Каляндрук [23, с. 39–40].

Отже, в березні 1238 р. Данило Романович здобув знакову перемогу над колишніми добжинцями і повернув під свою владу Дорогичин. За слушним спостереженням М. Котляра, розгром, «завданий рицарям волинянами під Дорогичином, виявився для них настільки дошкульним і повчальним, що вони ніколи більше не зазіхали на західноруські землі» [26, с. 107]. Того ж 1238 р., скориставшись з від'їзду князя Ростислава до Литви, Данило на запрошення міської громади заволодів Галичем. М. Котляр із цього приводу підсумовує: «Велике князівство батька було ним відновлене» [39, с. 229].

Необхідно зауважити, що стосовно подій кінця 30-х рр. XIII ст. у М. Котляра відбулася еволюція поглядів. Так, у книзі 2002 р. науковець пише, що галицько-волинський князь 1238 р. поширив свою владу на Київ [39, с. 231]. Раніше – 1979 р., М. Котляр писав, що це сталося після смерті князя Володимира Рюриковича та самовільного вокняжіння Ростислава Мстиславовича смоленського, якого Данило Романович вигнав з Києва [26, с. 97]. 2002 р. дослідник уже відзначає, що це відбулося після підходу до столиці Русі військ монгольського хана Менгке (Менгу-хана) і втечі князя Михайла Всеволодовича до Угорщини не 1238 р., а 1239 р. [39, с. 231]. У Києві від імені Данила став управляти намісник Дмитро. З цього приводу М. Котляр підсумовує, що встановлення влади Данила над Києвом «не можна вважати об'єднанням усієї Південно-Західної Русі під владою галицько-волинського князя. Часи для того були несприятливі» [39, с. 232].

У розділі «Батий» йдеться про історію монголо-татарської навали на Русь у 1237–1241 рр. У березні 1239 р. загарбники штурмували Переяслав, у жовтні того ж року – Чернігів. Після цього настала черга Путивля і Рильська. М. Котляр зазначає, що наприкінці 1239 – на початку 1240 р. ватажок монголо-татар хан Менгке (Менгу-хан) уперше підійшов до Києва [39, с. 245; 45, с. 246]. Проте через брак військових сил, не наважився штурмувати столицю і подався у степи.

Данило Романович 1240 р. хотів укласти союзну угоду з угорським королем, спрямовану проти монголо-татарської загрози. Проте Бела IV відмовився від такої пропозиції. Далі була спроба залучити польських правителів до спільної боротьби із загарбниками.

Коли монголо-татари на чолі з ханом Батием у листопаді 1240 р. наблизилися до Києва, місто став захищати намісник Данила – тисяцький Дмитро. Штурм тривав до 6 грудня [39, с. 248–249; 45, с. 247]. Більшість мешканців столиці загинуло від рук нападників. Проте тяжкопораненому тисяцькому Дмитру хан подарував життя за відвагу.

Після Києва, упродовж січня – лютого 1241 р. Батий спрямував своє військо до Володимира. На цьому шляху багато населених пунктів зазнали руйнування. Змогли встояти лише Крем'янець і Данилів. Володимир був узятий Батием штурмом, а мешканці перебиті. Аналогічна доля спіткала і Галич. Сам Данило Романович у цей час далі безуспішно намагався знайти військову допомогу в Угорщині й Польщі.

Весною 1241 р. монголо-татари завоювали всю Південно-Західну Русь. Після цього вони рушили до Польщі, Чехії, Угорщини, Хорватії, Сербії, Болгарії, Трансільванії й Молдови. Лише навесні 1242 р. Батий повернувся у пониззя Волги. М. Котляр з приводу наслідків монголо-татарської навали зауважує: «Давньоруським землям було завдано такого нищівного удару, після якого вони не могли оговтатися ще багато десятиліть» [39, с. 251].

У наступному розділі – «Все спочатку» простежується процес відновлення влади Романовичів у Галицько-Волинській Русі після нападу монголо-татар. Його складність була

пов'язана з тим, що не тільки галицьке боярство, а й навіть частина волинських бояр вийшла з покори. Проте Данило Романович уже був досвідченим політиком, тому скористався боярськими чварами, ув'язнивши опозиційних ватажків – Доброслава Суд'їча і Григорія Васильовича. 1241 р. князь Ростислав Михайлович чернігівський вирішив за підтримки болохівських князів знову спробувати посісти стіл у Галичі. Печатник і полководець галицько-волинського князя Кирило зміг відігнати Ростислава за Дніпро, а Данило Романович розгромив болохівських князів за те, що вони перейшли на бік монголо-татар і Ростислава чернігівського.

Близько 1243 р. монгольські воєначальники Манман і Балай хотіли захопити Данила і Василька, але безуспішно [13, с. 389]. Взимку 1243–1244 рр. ординці знову направили своє військо на Волинь. Монголо-татари дійшли до Володави, після чого повернули назад [7, с. 270–271].

Угорський король став союзником Ростислава Михайловича в його боротьбі за Галич у 1242–1245 рр., видавши заміж за князя свою доньку Анну. 1242 р. Ростислав за сприяння бояр, зокрема Володислава Юрійовича, на нетривалий час захопив Галич, але дізнавшись про військовий наступ Романовичів утік до Угорщини. Цікавим фактом є те, що галицький єпископ Артемій благословив Ростислава на княжіння, але потім також мусив тікати до Угорщини. Чергова спроба Ростислава чернігівського утвердитись в Галичині відбулася під час походу на Перемишль 1244 р. Проте Данило Романович, здобув перемогу над конкурентом і знову змусив його рятуватися втечею до Угорщини.

Улітку 1245 р. Ростислав у черговий раз вирушив здобувати Галицьке князівство. Підтримуваний військами угорського короля Бели IV, малопольського князя Болеслава V Сором'язливого і опозиційних бояр, князь захопив Перемишль. Завершилося все це знаковою Ярославською битвою 17 серпня 1245 р., коли Ростислав Михайлович був остаточно розбитий Романовичами, які нарешті змогли повернути собі батьківську спадщину. Битва під Ярославом, за слушним зауваженням М. Котляра, «була однією з найбільших в історії Русі XIII ст. і підвела переможну риску під багатолітньою боротьбою Романовичів за відновлення Галицько-Волинського князівства» [34, с. 201].

Розділ під назвою «Знову монголи» присвячено розгляду процесу встановлення влади монголо-татар на Русі. М. Котляр робить висновок, що монголо-татарські хани «встановили на завойованих руських землях режим жорстокої окупації» [26, с. 144; 39, с. 269]. Також науковець підкреслює те, що завойовники не ліквідували усталену феодальну систему, оскільки монголо-татарська верхівка «зрозуміла, що без допомоги місцевих князів і бояр їй буде важко керувати Руссю» [39, с. 268].

Невдовзі після Ярославської битви 17 серпня 1245 р., хан Золотої Орди Батий через свого зятя і намісника Мауці спрямував людей до Данила з вимогою віддати Галич. На думку М. Котляра, мова йшла лише про Галицьке князівство [26, с. 148]. Для порівняння, князь Олександр Невський їздив до Батия за грамотою на княжіння ще 1242 р. Данило Романович упродовж осені 1245 – початку весни 1246 рр. здійснив поїздку до Батия і був приязно прийнятий. Руський князь став «мирником» хана, отримавши «ярлик» на затвердження своїх попередніх володінь. М. Котляр справедливо зауважує, що Данило «зберіг недоторканність західноруських земель, не впустивши туди монголо-татарських намісників – баскаків, і виграв час, такий необхідний для згуртування руських сил для відсічі загарбникам» [39, с. 273]. Після успішного повернення додому, Данило разом із братом Васильком активно займалися містобудуванням (Холм, Львів), відродженням ремесел, торгівлі й сільського господарства.

У розділі «Дипломат» йдеться про міжнародну політику Данила Романовича. Автор ґрунтовно аналізує особливості дипломатичної практики тих часів. Показово, що Данило сам очолював посольства, зокрема до Угорщини і Польщі. Як відзначає М. Котляр, підвалини дипломатії князя закладалися після досягнення ним повноліття 1219 р. [39, с. 282].

Після повернення Данила Романовича від Батия, поступово склалися союзні відносини Галича з Угорським королівством. Укладення миру було закріплене 1246 р. одруженням сина Данила – Лева з донькою угорського короля – Констанцією. Бела IV власне і виступив з такою ініціативою. Спочатку М. Котляр датував цю подію 1247 р. [26, с. 154], але згодом дійшов висновку, що вона сталася 1246 р. [39, с. 288].

Наприкінці 1248 – на початку 1249 рр. руські війська допомагали угорським у боротьбі за Австрійську спадщину, що розпочалася після загибелі герцога Фрідріха II Войовничого Бабенберга, який не залишив після себе нащадків чоловічої статі. З ініціативи угорської сторони 1252 р. було підписано новий русько-угорський договір, у результаті якого сина Данила – Романа одружили з небогою покійного Фрідріха II – Гертрудою. Остання була вдовою чеського короля Владислава II і баденського герцога Германа. Щодо угоди, М. Котляр зазначив: «Немає сумніву в тому, що, роблячи заманливу пропозицію Данилу, Бела розраховував руками Галицько-Волинського князя завоювати Австрію для самого себе» [45, с. 205]. Необхідно зауважити, що ще наприкінці 1251 р. [39, с. 289] старша сестра Фрідріха II – Маргарита, вдова імператора Фрідріха II Гогенштауфена, вдруге вийшла заміж за чеського королевіча Пржемисла-Отакара II, який також почав претендувати на австрійські землі.

М. Котляр дійшов висновку, що втручання Данила Романовича у боротьбу за Австрійську спадщину було стратегічним прорахунком [39, с. 290; 45, с. 206]. Героїчна оборона Романом Даниловичем замку Гімберг поблизу Відня тривала довго – від першої половини 1252 р. до кінця 1253 р. На заклик угорського короля Данило разом із польськими князями Болеславом V Сором'язливим і Владиславом Опольським та литовськими військами Товтивіда і Едивіда у червні – липні 1253 р. рушив військовим походом до Сілезії, узявши штурмом декілька тамтешніх міст. На думку М. Котляра, ефект «був одержаний швидше морально-психологічний, оскільки головна мета походу руського государя – зняття чеської облоги з Гімберга, де продовжував сидіти в облозі Роман Данилович, – не була досягнута» [45, с. 208]. Наприкінці того ж 1253 р. син Данила все ж змушений був покинути Австрію. Гертруда заради того, щоб врятувати Романа від полону, погодилася розірвати шлюб. Після цього країну розділили Пржемисл-Отакар II і Бела IV.

Необхідно зауважити, що М. Котляр у своїх працях неодноразово уточнював час тих чи інших подій. Так, у книзі «Данило Галицький» учений зазначає, що князь Данило близько 1243 р. захопив Люблін із землею, приєднавши їх до своїх володінь [39, с. 292]. Згодом дослідник дійшов висновку, що ця подія відбулася 1244 р. [45, с. 219].

Складними були відносини князя з Литвою та ятвягами. Зауважимо, що після загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславовича, литовці й ятвяги періодично нападали на руські землі. Іноді литовці ставали союзниками Данила Романовича, наприклад під час війни з Мазовією навесні 1238 р., військової кампанії під Ярославом у серпні 1245 р.

Історія русько-ятвязьких взаємин цього часу виглядає таким чином. 1228 р. ятвяги напали на околиці Берестя, але були відбиті [45, с. 232]. Якщо спочатку М. Котляр уважав, що похід князя Данила разом із військом мазовецького князя Земовита I й половцями на ятвягів відбувся на початку 1246 р. [39, с. 297], то згодом дійшов висновку, що ця подія сталася 1247 р. [45, с. 232]. Наприкінці 1253 р. Данило Романович разом із сином Левом здійснив ще один похід на ятвягів. Останні змушені були визнати васальну залежність і платити данину [45, с. 233]. Наступний переможний похід Данила разом із синами і польськими князями Болеславом V Сором'язливим і Земовитом I Мазовецьким відбувся узимку 1254–1255 рр. Ятвяги знову зобов'язалися платити данину.

У 1244–1245 рр. свої напади на руські землі здійснили литовці, але були контратаковані Данилом і Васильком Романовичами [45, с. 227]. В 1248–1249 рр. Романовичі втрутилися у литовську політику, підтримавши Тевтивіла і Едивіда проти їхнього дядька – литовського князя Міндовга.

1252 р. Данило Романович переміг Міндовга, приєднавши території Чорної Русі й частину земель ятвягів до своїх володінь [34, с. 288; 39, с. 295]. Через два роки – 1254 р., за ініціативою литовської сторони, була укладена русько-литовська угода. Згідно з нею, син Данила – Шварно одружився з донькою Міндовга, а Роман Данилович отримав у володіння Новогрудок, Вовковиськ і Слонім. У 1253–1255 рр. Данило Романович разом із поляками неодноразово завдав рішучої поразки ятвягам, які після цього потрапили у залежність від Русі [39, с. 297]. У книзі «Воєнне мистецтво Давньої Русі» М. Котляр уточнив датування походів – зима 1252–1253 рр. і 1254–1255 рр. [45, с. 220].

Після смерті Міндовга в серпні 1263 р., його син і спадкоємець престолу Войшелк увійшов у приязні відносини з Шварном Даниловичем, якого М. Котляр визнає співправителем литовського князя [45, с. 229].

У залежність від Романовичів потрапили і турово-пінські князі [34, с. 288]. Цікаво, що в першому виданні книги «Данило Галицький», М. Котляр писав, що пінські князі потрапили у залежність від Романовичів наприкінці 40-х рр. XIII ст. [26, с. 166–167].

Розділ «Коронація» присвячений розгляду питання прийняття Данилом Романовичем королівської корони від послів папи Римського Інокентія IV в Дорогичині в жовтні – листопаді 1253 р. [39, с. 300]. Варто відзначити, що в науковій літературі довгий час триває дискусія щодо датування коронації Данила. Так, М. Грушевський уважав, що ця подія сталася пізньою осінню 1253 р. [18, с. 36–37], В. Абрахам – у вересні або грудні 1253 р. [72, с. 134], В. Пашуто – близько 1254 р. [61, с. 259]. Б. Влодарський [89, с. 143–144], Б. Флоря [67, с. 165] пишуть про 1253 р. І. Паславський дійшов висновку, що коронація відбулася пізньої осені 1253 р. [60, с. 70], а Л. Махновець [55, с. 413] і О. Головка [13, с. 45] – наприкінці 1253 р., ймовірно в грудні. Про зиму 1253–1254 рр., як час проведення коронації, пише Д. Хрустальов [68, с. 365]. М. Чубатий відносить подію до початку 1254 р. [69, с. 60]. Л. Войтович пішов ще далі, вважаючи, що дату коронації можна віднести до Різдва 7 січня 1254 р. [8, с. 329].

Історія перемовин щодо коронації сягає часів подорожі на Схід папського посла Джованні дель Плано Карпіні восени 1245 – взимку 1246 рр. Однак лише наприкінці липня 1253 р. князь Данило підписав угоду з папським легатом Опізо, а в жовтні – листопаді 1253 р., під час військового походу на ятвягів, прийняв королівський вінець у Дорогичині [39, с. 300]. До речі, у першій книзі М. Котляра про Данила Романовича фігурувала інша дата коронації – друга половина 1254 р. [26, с. 173].

М. Котляр із приводу коронації зауважує: «Довгий час Данило вагався з прийняттям рішення, не бажаючи проникнення папських місіонерів до його країни. Але постійна загроза з боку Орди спонукала князя вести переговори з папою – в єдиному розрахунку на його поміч проти татар» [39, с. 300]. Інокентій IV дійсно на початку 1253 р. видав буллу з закликом до християн Польщі, Чехії, Моравії, Сербії й Помор'я (Померанії) організувати хрестовий похід проти монголо-татар. Варто наголосити, що приймаючи королівський вінець, Данило Романович зумів зберегти для православних вірян недоторканність грецького обряду. В книзі «Галицько-Волинська Русь» М. Котляр слушно зазначає: «Тому здається ймовірним, що прийняття королівського титулу Данилом Романовичем було наслідком тривалого дипломатичного торгу і укладення докладного договору між князем і папським престолом, що його від імені папи Інокентія IV підписав у Дорогичині його легат Опізо» [34, с. 292].

Необхідно звернути увагу на те, що М. Котляр схильний применшувати значення коронації Данила, наприклад, зауваживши таке: «в реальності той титул був примарним і не впливав на міжнародний статус і внутрішнє становище Галицько-Волинського князівства» [39, с. 67]. Натомість О. Головка не погоджується з таким висновком, зазначаючи: «коронація Данила Романовича мала велике політичне значення для Русі, оскільки сприяла зростанню авторитета холмського володаря в контактах із західними сусідами – католицькими монархами Центральної Європи. Отримання нового титулу, авторитетного в

Європі, відіграло велику роль для піднесення політичної ваги руського володаря і в східнослов'янському середовищі» [13, с. 410]. Ще один дослідник – Л. Войтович, пише про те, що прийняття королівської корони означало повну відмову від ординської залежності, розрив васальних відносин та зрівняння колишнього васала з сюзереном [7, с. 273]. Згодом учений дійшов висновку, що приймаючи титул короля Русі, «Данило Романович, однозначно, підкреслював власні претензії на об'єднання під своєю зверхністю усіх земель, які колись визнавали старшинство Києва» [8, с. 323]. Підтвердженням цієї думки є те, що Інокентій IV титулував Данила «Ясновельможним королем Русі» [66, с. 62–65].

Новий папа Римський – Олександр IV змінив політику щодо Данила Романовича, підтримавши його опонента – литовського правителя Міндовга. Справа навіть трохи не дійшла до хрестового походу проти Данила. Причиною було те, що останній не впустив до своїх володінь католицьких місіонерів і монахів. Остаточні відносини перервалися 1257 р., коли папа Римський видав буллу з закликом до Данила одуматися.

У розділі «Об'єднати Русь» М. Котляр аналізує історію призначення Данилом Романовичем митрополитом Київським свого колишнього канцлера і духовну особу Кирила. Відбулося це 1246 р. [39, с. 311]. Проте митрополит, не сприйнявши перемовин Данила з папою Римським, 1250 р. перебрався до Олександра Невського. Наступного – 1251 р., виник політичний союз Данила Романовича і великого князя Андрія Ярославовича. Договір було закріплено одруженням володимиро-суздальського правителя з донькою Данила – Анастасією. На думку М. Котляра, метою цього династичного союзу була «організація збройного скинення монголо-татарського ярма» [26, с. 160]. Однак 1252 р. монголо-татари спрямували військо на чолі з еміром Неврюєм проти Андрія Ярославовича. Спонукав завойовників до такого кроку брат Андрія – Олександр Невський, який зайняв помірковану позицію щодо монголо-татар. Велика битва біля Переяслава Заліського 24 липня 1252 р. закінчилася поразкою для володимиро-суздальського князя, який змушений був утекти до Швеції. Того ж року великим князем у Володимирі на Клязьмі став Олександр Невський.

Розділ «Кінець життя» присвячено історичним подіям 50-х – початку 60-х рр. XIII ст. Саме після укладення союзних відносин галицько-волинського і володимиро-суздальського правителів, ставлення монголо-татар до Данила Романовича стає негативним. Наприкінці 1252 р. військо завойовників під орудою Куремси (Коренци – племінника Батия) рушило на Пониззя, далі – на Південну Волинь. Проте в обох випадках нападники зазнали поразок, оскільки Лев Данилович зумів відбити Бакоту, а фортецю Крем'янець узяти штурмом не вдалося. Після цього, намовлений Куремсою, новгород-сіверський князь Ізяслав Володимирович також спробував виступити проти Данила Романовича, але був розбитий і полонений Романом Даниловичем [39, с. 230]. До речі, в першому виданні книги «Данило Галицький» М. Котляра, в цих подіях фігурувала постать князя Ізяслава Мстиславовича смоленського [26, с. 177].

Зауважимо, що наприкінці 1254 р. король Данило разом із братом Васильком і сином Левом розбили монголо-татар на території Болохівської землі. Крім того, було розгромлено болохівську боярську опозицію. Із цього приводу М. Котляр пише: «Відтоді Болохівська земля була приєднана до Галицько-Волинського князівства, а її бунтівливе боярство суворо покаране» [26, с. 178]. Стосовно руйнації Болохова, Межибожжя, Побужжя дослідник підкреслив: «Ніде правди діти, при цьому постраждали не лише бояри, а й прості люди Болохівської землі» [26, с. 132]. Навесні 1255 р. Шварно Данилович розгромив загарбників над річками Случ і Тетерів. Подальший контрнаступ Куремси не мав успіху, оскільки був зупинений Данилом Романовичем під Володимиром і Луцьком.

Монголо-татари не змирилися з поразкою. 1258 р. новий хан Золотої Орди Берке спрямував проти Данила досвідченого полководця Бурундая з великим військом. За два роки до цього Бурундай змусив Василька Романовича допомагати у військовій кампанії проти литовців. 1258 р. ж загарбники висунули вимогу розібрати фортечні укріплення в містах

Володимир, Луцьк, Крем'янець, Львів. 1259 р. монголо-татари рушили далі – на Люблін і Сандомир.

Складне політичне становище змусило Данила Романовича звернутися до угорців і поляків з метою створення коаліції проти монголо-татар, але цього не сталося. Проте військові кампанії проти литовського короля Міндовга виявилися успішними.

Необхідно зазначити, що М. Котляр не приділив належну увагу питанню останньої еміграції короля Данила, яка тривала від кінця 1259 р. до осені 1262 р. [7, с. 275]. 12 червня 1260 р. старший Романович брав участь у битві поблизу Крессенбрунна у Штірії між військами Бели IV і штірійського маршала Ульріха фон Вільдона, союзника короля Пржемисла-Отакара II [76, с. 15–17]. Ця битва завершила багаторічну боротьбу за Австрійську спадщину поразкою угорців.

Погляди істориків щодо цієї події розходяться. Так, якщо І. Шараневич [88, с. 84, 144–145], М. Кордуба [25, с. 1–2] і М. Грушевський [17, с. 519] висловили сумніви щодо участі короля Данила у битві, то Г. Венцель уважає, що Романович брав участь у битві з власним військом [75, с. 383]. Думку угорського вченого підтримав Л. Войтович [8, с. 210]. На наш погляд, інформація в листі Пржемисла-Отакара II, де він згадує про участь у битві короля Русі Данила, є достовірною [76, с. 15–17].

Закінчилося життя Данила Романовича після тяжкої хвороби у Холмі. Історики по-різному вираховували дату смерті короля. Так, якщо М. Дашкевич зупинився на часовому проміжку між весною 1263 і весною 1264 рр. [19, с. 10–11], то Д. Зубрицький [21, с. 202], І. Шараневич [71, с. 107], М. Грушевський [18, с. 44–45, 69], М. Котляр [39, с. 323], О. Головка [13, с. 419], Л. Войтович [7, с. 277] сходяться на думці, що це сталося 1264 р., а М. Баумгартен [2, с. 13] – 1265 р. Д. Домбровський спробував точніше визначити час відходу Данила Романовича в інший світ, зупинившись на кінці травня – початку червня 1264 р. [79, с. 293–294]. Із таким висновком повністю погодився Л. Войтович [1, с. 209].

На основі стислих характеристик «Галицько-Волинського літопису», М. Котляр спробував так описати зовнішність і особистість Данила Романовича: «був середній на зріст, широкий у плечах, кремезний і сильний чоловік. Він, мов простий ратник, бився у пішому строю з ворогом, провів половину життя у виснажливих багатоденних походах, одержав безліч ран, маючи численні позначки на тілі, ходив з рогатиною на кабана та ведмедя... Проте головними в ньому були сильний характер, нестримна й мужня вдача. Данило був людиною, що, долаючи будь-які перешкоди, вперто йшла до мети. Державна мудрість і полководницький талант вражають уже у 18-літньому юнакові, котрий надзвичайно швидко став воїном» [39, с. 324].

Необхідно також зауважити, що 2008 р. М. Котляр здійснив ще одне, вже російськомовне видання книги про Данила Романовича – «Даниил, князь Галицкий. Документальное повествование» [50]. Крім того, належне місце особистість першого руського короля посіла у книгах: «Історія давньоруської державності» [40], «Історія дипломатії Південно-Західної Русі» [41], «Дипломатия Южной Руси» [49], «Военное мистецтво Давньої Русі» [45] і «Удельная раздробленность Руси» [52]; розділах колективних робіт [43] і статтях [42; 44; 51].

Отже, біографічні дослідження М. Котляра є ґрунтовним висвітленням життя й діяльності Данила Романовича як політичного, військового, економічного і культурного діяча, який у складних умовах феодалної роздробленості зумів протистояти процесам децентралізації Русі, відновивши об'єднане Галицько-Волинське князівство. Останнє, на думку М. Котляра, за часів Данила зробилося наймогутнішим на Русі [34, с. 201]. Важливою запорукою цього була зворушлива дружба між Данилом і Васильком Романовичами, яка свідчить про високі моральні якості обох братів. Щодо їхньої діяльності, вчений вдало помітив, що: «на Русі й за кордоном їх справедливо вважали співправителями князівства» [39, с. 266].

Незважаючи на те, що М. Котляр не зміг повністю відмовитися від деяких постулатів радянської історіографії, зокрема про давньоруський народ [39, с. 166] і класової змови [34, с. 202], в працях дослідника постає не лише багатогранний образ короля Данила,

а й багатостраждальна історія його краю, що є важливим внеском у розвиток вітчизняної наукової думки.

Література

1. Александрович В. С. Король Данило Романович / В. С. Александрович, Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2013. – 240 с.
2. Баумгартен Н. Вторая ветвь князей галицких. Потомство Романа Мстиславича / Н. Баумгартен // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1909. – Вып. 1(17). – С. 3–45.
3. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль: історико-генеалогічне дослідження / Л. В. Войтович. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 649 с.
4. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. – 784 с.
5. Войтович Л. В. Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д. Домбровського) / Л. В. Войтович // Княжа доба: історія і культура / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 1. – С. 45–58.
6. Войтович Л. В. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за династії Ангелів / Л. В. Войтович // Княжа доба: історія і культура. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – Вип. 2. – С. 30–39.
7. Войтович Л. В. Галицько-Волинські етюди / Л. В. Войтович. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2011. – 480 с.
8. Войтович Л. В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть / Л. В. Войтович. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. – 478 с.
9. Волошук М. М. Даниил Галицкий и Бела IV: к реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в. / М. М. Волошук // *Rossica Antiqua* 2006. Исследования и материалы. – СПб., 2006. – С. 331–341.
10. Волошук М. М. Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214–1232 рр. / М. М. Волошук // Тези Міжнар. наук. конф. «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя», присвяченої 90-річчю з дня народження Б. О. Тимошука (10–11 квітня 2009 р.). – Чернівці, 2009. – С. 20–21.
11. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / НАН України; Ін-т історії України; За ред. М. Ф. Котляра. – К.: Наук. думка, 2002. – 400 с.
12. Головка О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба: нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття / О. Б. Головка. – К.: Стило, 2001. – 249 с.
13. Головка О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Б. Головка. – К.: Стило, 2006. – 575 с.
14. Головка О. Б. Візантійська імперія, Південна Русь і Половецький степ в політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича / О. Б. Головка // Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л. В. Матвєєвої. – К.: Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2010. – С. 192–208.
15. Головка О. Б. Хрестоносці у прусській Прибалтиці (20-ті – 30-ті роки XIII ст.) / О. Б. Головка // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені І. Огієнка, 2011. – С. 32–43.
16. Грицак П. Галицько-Волинська держава / П. Грицак. – Нью-Йорк: НТШ, 1958. – 176 с.
17. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 3. – 588 с.
18. Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи / М. С. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів: НТШ, 1901. – Т. 41. – С. 1–72.
19. Дашкевич Н. П. Княжение Данила Галицкого, по русским и иностранным известиям / Н. П. Дашкевич. – К.: Унив. тип., 1873. – 158 с.
20. Ждан М. Б. Романовичі і німецький Хрестоносний Орден / М. Б. Ждан // Український історик: Журнал Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1973. – № 3–4 (39–40). – С. 54–68.
21. Зубрицкий Д. И. История древнего Галичско-Русского княжества: в 3 ч. / Д. И. Зубрицкий. – Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1852–1855. – Ч. 3. – 314 с.
22. Иловайский Д. И. История России. Становление России (Периоды Киевский и Владимирский). – М.: Чарли, 1996. – 736 с.

23. Каляндрук Т. Дорогичинська битва 1238 року: таємниці однієї перемоги / Т. Каляндрук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2014. – 100 с.
24. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М.: Наука, 1991. – Т. 2–3. – 832 с.
25. Кордуба М. Участь Данила в битві під Крессенбрунн / М. Кордуба // Записки НТШ. – Львів: НТШ, 1896. – Т. 10. – С. 1–2.
26. Котляр М. Ф. Данило Галицький / М. Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1979. – 185 с.
27. Котляр М. Ф. До питання про візантійське походження матері Данила Галицького / М. Ф. Котляр // Археологія. – 1991. – № 2. – С. 48–58.
28. Котляр М. Ф. Полководці Давньої Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Україна, 1991. – 152 с.
29. Котляр М. Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. / АН України; Ін-т історії України; Відп. ред. В. А. Смолій / М. Ф. Котляр. – К.: АН України, 1993. – 167 с.
30. Котляр М. Ф. Данило Галицький / М. Ф. Котляр // Історія України в особах IX–XVIII ст. / За ред. В. Замлинського. – К.: Україна, 1993. – С. 119–127.
31. Котляр М. Ф. Княгиня Анна / М. Ф. Котляр // Історія України в особах IX–XVIII ст. / За ред. В. Замлинського. – К.: Україна, 1993. – С. 114–119.
32. Котляр М. Ф. Від Києва до Галича (Осередки державності у Південній Русі XII–XIII ст.) // М. Ф. Котляр // Роль столиці у процесах державотворення. Історичний та сучасний аспект. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – С. 31–38.
33. Котляр М. Ф. Війна Волинського князівства з Добжинським орденом / М. Ф. Котляр // Середньовічна Україна: Зб. наук. пр. – К.: НАН України, 1996. – С. 17–28.
34. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр // Україна крізь віки: у 15 т. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 5. – 336 с.
35. Котляр М. Ф. Як і чому настала удільна роздробленість на Русі (XII–XIII ст.) / НАН України; Ін-т історії України / М. Ф. Котляр. – К.: НАН України, 1998. – 106 с.
36. Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство / М. Ф. Котляр // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 21–32.
37. Котляр М. Ф. Дипломатія галицьких і волинських князів XII–XIII ст. / М. Ф. Котляр // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 3–10.
38. Котляр М. Ф. Роман і Романовичі в історії та поезії / М. Ф. Котляр // УІЖ. – 2001. – № 4. – С. 57–66.
39. Котляр М. Ф. Данило Галицький: біографічний нарис / М. Ф. Котляр. – К.: Альтернативи, 2002. – 328 с.
40. Котляр М. Ф. Історія давньоруської державності / М. Ф. Котляр. – К.: КСУ, 2002. – 234 с.
41. Котляр М. Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 247 с.
42. Котляр М. Ф. Княжий дім Романовичів. Кілька вступних зауважень / М. Ф. Котляр // RUTHENICA. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – № 5. – С. 88–105.
43. Котляр М. Ф. Церемоніал, етикет і розваги княжого дому Романовичів / М. Ф. Котляр // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – № 6. – С. 155–176.
44. Котляр М. Ф. Данило Романович як людина і державний діяч / М. Ф. Котляр // Княжа доба: історія і культура. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. – Вип. 2. – С. 85–92.
45. Котляр М. Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі / М. Ф. Котляр. – К.: Наш час, 2011. – 280 с.
46. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1985. – 184 с.
47. Котляр Н. Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII–XIII вв. (связи реальные и вымышленные) / Н. Ф. Котляр // Южная Русь и Византия: Сб. науч. трудов (к XVIII конгрессу византинистов). – К.: Наукова думка, 1991. – С. 20–33.
48. Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность / Н. Ф. Котляр. – СПб.: Алетейя, 1998. – 445 с.
49. Котляр Н. Ф. Дипломатия Южной Руси / Н. Ф. Котляр. – СПб.: Алетейя, 2003. – 300 с.
50. Котляр Н. Ф. Даниил, князь Галицкий. Документальное повествование / Н. Ф. Котляр. – СПб.: Алетейя; К.: Птах, 2008. – 320 с.
51. Котляр Н. Ф. Роман и Романовичи в исторической и поэтической традиции / Н. Ф. Котляр // Древнейшие государства Восточной Европы. Генеалогия как форма исторической памяти. Материалы и исследования. 2002 г. – М.: Индрик, 2008. – С. 114–128.

52. Котляр Н. Ф. Удельная раздробленность Руси / НАН України. Інститут історії України / Н. Ф. Котляр. – К.: Ін-т історії України, 2013. – 270 с.
53. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство: 2-ге вид. зі змінами і доповненнями / І. П. Крип'якевич. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 220 с.
54. Лабунька М. Князь Данило Галицький і коронація угорського короля Бели IV (Чин: Officium Stratoris) / М. Лабунька // До джерел. Збірник наукових праць на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Львів: Б. в., 2004. – С. 554–561.
55. Літопис руський: За Іпатським списком / Пер. з давньоруської Л. Є. Махновець; відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
56. Майоров А. В. Галицко-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А. В. Майоров. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 640 с.
57. Майоров О. В. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат: у 2 т. / О. В. Майоров. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2011. – Т. 1. – 318 с.; Т. 2. – 462 с.
58. Майоров О. В. Єфросинія Галицька. Дочка візантійського імператора в Галицько-Волинській Русі: княгиня і черниця / О. В. Майоров. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2013. – 224 с.
59. Масан О. М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року). Ч. 2 / О. М. Масан // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 1996. – Вип. 2. – С. 52–62.
60. Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І. Паславський / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Л.: Місіонер, 2003. – 112 с.
61. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 330 с.
62. Полонська-Василенко Н. Княгиня Романова Ганна / Н. Полонська-Василенко // Визвольний шлях. – 1954. – Кн. 3. – С. 57–64.
63. Соловьев С. М. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев // С. М. Соловьев. Сочинения: в 18 кн. – М.: Мысль, 1988. – Кн. 1. – Т. 1–2. – 797 с.
64. Толочко О. П. Як звали другу дружину Романа Мстиславича / О. П. Толочко // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Я. Ісаєвича / Відп. ред. М. Крикун // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 98–102.
65. Томашівський С. Українська історія: нарис / С. Томашівський. – Львів: Вид-во «Вчора і нині», 1919. – Т. 1: Старинні часи і середні віки. – 154 с.
66. Тургенев А. И. Акты исторические, относящиеся к России / А. И. Тургенев. – СПб.: Тип. Праца, 1841. – Т. 1. – 399 с.
67. Флоря Б. Н. У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.) / Б. Н. Флоря. – СПб.: Алетейя, 2004. – 222 с.
68. Хрусталёв Д. Г. Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв. / Д. Г. Хрусталёв. – СПб.: Евразия, 2012. – 621 с.
69. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії / М. Чубатий // Записки НТШ. – Львів: НТШ, 1917. – Т. 123/124. – С. 1–108.
70. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / М. Чубатий. – Рим; Нью-Йорк: Укр. Католицький ун-т, 1965. – Т. 1: До року 1353. – 816 с.
71. Шараневич И. И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдавших времен до року 1453 / И. И. Шараневич. – Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1863. – 462 с.
72. Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi / W. Abraham. – Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1904. – Т. 1. – 417 s.
73. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217–1264 / M. Bartnicki. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 251 s.
74. Bieniak J. Roman / J. Bieniak // Słownik starożytności słowiańskich. – Wrocław: Ossolineum, 1970. – Т. 4. – S. 534–536.
75. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. 7 kötet. – Budapest, 1869. – 515 p.
76. Codex diplomaticus Hungariae / Ed. G. Fejér. – Buda, 1869. – Т. 4. – Bd. 3. – 404 p.
77. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich / D. Dąbrowski. – Poznań; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002. – 347 s.

78. Dąbrowski D. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku) / D. Dąbrowski. – Kraków: Avalon, 2008. – 780 s.
79. Dąbrowski D. O zgonie Daniela Romanowicza i jego następstwach dla Rusi Halicko-Wołyńskiej / D. Dąbrowski // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 20. – С. 289–305.
80. Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia Polityczna / D. Dąbrowski. – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s.
81. Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny / L. Droba. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1881. – T. 13. – 467 s.
82. Forsmann J. Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter mit 22 Stammtafeln ost- und nordeuropaischer Fürsten / J. Forsmann. – Bern: Herbert Lang, 1970. – 153 s.
83. Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściśławowicza / H. Grala // Slavia Orientalis. – Warszawa, 1982. – R. 31. – № 3–4. – S. 115–127.
84. Grala H. Rola Rusi w wojnach bizantyńsko-bułgarskich przełomu XII i XIII w. / H. Grala // Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia. – Poznań, 1985. – T. 2. – S. 128–131.
85. Kazhdan A. Ruś – Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries / A. Kazhdan // Harvard Ukrainian Studies. – 1988–1989. – T. 12–13. – P. 414–429.
86. Samsonowicz H. Konrad Mazowiecki (1187/88–31. VIII. 1247) / H. Samsonowicz. – Kraków: Avalon, 2008. – 120 s.
87. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. E. Szentpétery. – Budapest, 1937. – Vol. 1. – 506 p.
88. Szaraniewicz I. Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte / I. Szaraniewicz. – Lemberg, 1872. – 167 s.
89. Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340 / B. Włodarski. – Warszawa: PWN, 1966. – 326 s.